

УДК 94(=163.41 (497.6)»18/19»(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/ni.3412019.15>

Мило Ломпар

Филолошки факултет Београд

**Јован Б. Душанић –
Липљански, Срби Босне
и Херцеговине у XIX
веку – борба за слободу и
уједињење, Catena mundi,
Београд, 2018.**

Књига Јована Б. Душанића *Срби Босне и Херцеговине у XIX веку – борба за слободу и уједињење* обухвата неколико тема. У првом делу књиге, наш

аутор описује друштвено, политичко и културно стање пред Херцеговачки устанак 1875–1878. То је слика дубоке декаденције Османске империје. Но, положај православних карактерише закључак да је српска национална свест тада била најразвијенија у односу на друге народе у Босни и Херцеговини. Наш аутор, потом, описује – на основу репрезентативне историјске литературе – Херцеговачки устанак, његову унутрашњу суштину, па отуд осветљава садржај онога што се назива Источним питањем или судбином европске Турске. Он показује оне елементе европске политике који су довели до окупације Босне и Херцеговине, у складу са закључцима Берлинског конгреса из 1878. године. Пажљиво описује, потом, одјеке саме окупације међу муслиманским и православним становништвом, устанак из 1882. године и стварање једне кохерентне идеолошке платформе, чији је аутор Бењамин Калај, заједнички министар финансија Хабзбуршке монархије и, у исто време, зато што је БиХ била под управом заједничког министарства финансија, управник БиХ у наредних

20 година. Тај аналитички део његовог приповедања бременит је асоцијацијама нашег аутора које воде дубоко у 20. век, да би посебно и велико поглавље било посвећено борби Срба за црквено-просветну аутономију у БиХ, за национална права везана за културну, традицију, језичку и основу писма. У једном лепом прегледу или панорами, наш аутор даје биографије најзначајнијих Срба тог времена, међу којима се истичу Јефтановић и Шола, као људи који су предводили српску акцију везану за црквено-просветну аутономију. На крају књиге, наш аутор даје једну занимљиву панораму етнографских података који сведоче о извесној менталитетској основи унутар које се одвијало описано историјско кретање.

Иако на први поглед не бисмо рекли, ипак је извесно да у овој књизи имамо – поред политичке – и једну ширу, европску димензију наше националне историје, па, потом портрете истакнутих националних првака са битним садржајима њихових живота, попут описа врло разгранате сарајевске породице Јефтановић, чији успон у више поколења у

извесном смислу показује да се понекад код нас није остваривала она иначе тачна и помало злослутна тврдња Исидоре Секулић о српским грађанским породицама које су брзо подлегале процесу декаденције, односно опадању животних снага већ у трећем колону. Јер, ова породица је показивала висок виталитет из нараштаја у нараштај што је практично прекинуто тек Другим светским ратом када су прилике довеле до расељавања, односно до физичког истребљења неких њених чланова. Портрети ових првака су значајни и поучни зато што су допуна нашој уобичајеној свести о бунама и устанцима. Јер, овде се показују разгранате могућности грађанског и цивилног и пасивног отпора у неповољним условима укупне националне егзистенције. И, на крају, преко ове етнографске разуђености коју наш аутор упризорује, суочавамо се са једном врстом историје или приказа оних чињеница живота, једноставних, непосредних, које такође дају садржај националним, политичким, историјским или личним својствима.

То би био основни оквир ауторовог историјског

и аналитичког приповедања, које на појединим местима снажно наглашава оне аспекте који имају везе са ситуацијом 20. века. У том смислу бих назначио неке од битних елемената наше данашње политичке и националне ситуације. Тако наш аутор каже: „Калај у писму закључује да је у нашем интересу потпомагати у Босни и Херцеговини хрватство насупрот српству те да то не треба радити отворено како се не би Срби и мухамеданци евентуално одгурнули него суптилно тактички поступати и у свакој прилици делом показивати према Хрватима благонаклоност.“ Ту, дакле, видимо како једна културна и цивилизацијска претпоставка бива преведена у једну врсту оперативне и реалне политике. Потом, оно што је циљ, апсолутно следи из анализа нашег аутора које се ослањају на низ историјских дела, што је непроменљиви циљ политике Хабзбуршке монархије и Бењамина Калаја јесте да се уклоне сви садржаји или највише што је могуће од садржаја српске интегралистичке свести. То је кључно да се разуме као непроменљиво настојање које траје јако дуго и које се може назвати процесом дугог

трајања. Тако наш аутор каже: „У штампаној осуди са Велеиздајничког процеса у Бањој Луци 1916. године писцу ове књиге“, као књиге о којој реферише наш аутор, „уписује се у грех што сматра српски народ БиХ као део српског народа Краљевине Србије.“ То је кључно да се разуме да је, дакле, интегралистичко поимање српске нације било оно што је сматрано главном метом сваког културног, просветног, привредног деловања Хабзбуршке монархије.

„Калај је сматрао да је за Аустроугарску најважније да српско становништво у БиХ изолује од утицаја две суседне српске државе, Србије и Црне Горе.“ То је такође битан моменат о ком би требало да водимо рачуна, јер он по природи ствари иде у правцу онога што је и данас на дневном реду. Дакле, парцијализација и дезинтеграција српске националне свести, у којој СПЦ представља једну од најистакнутијих мета јер је она у извесном смислу историјски сведок постојања српског народа у најдужем континуитету у нас. На једном месту ове књиге, наш аутор говори о томе да се ова

тежња, дакле интегралистичка свест, увек подводи под великосрпску пропаганду и под великосрпску опасност. Није ни сада на одмет да укажемо на то да је КПЈ, током целог свог трајања, и када је дошла на власт, непрекидно говорила о великосрпској хегемонији у Краљевини Југославији и да смо ми који смо посматрали догађаје осамдесетих година могли да чујемо са највиших форума тадашње једнопартијске државе чувену дефиницију да је сваки национализам опасан, али је најопаснији српски национализам. То је преформулисана доктрина о великосрпској хегемонији, о чијој извитоперености се може много говорити, нарочито о томе да је најопаснији национализам народа који је претрпео такав геноцид какав је донео Јасеновац као симболичко име.

У том смислу важно је указати на то да је цивилни адлатус, барон Хуго Кучера, један од истакнутих идеолога Калајевог режима, сматрао да „српски дух није ништа друго него гајење великосрпске идеје на основу државног и националног уједињења свих Срба“. То је директно нешто што смо могли слушати пуних

тридесет година, последњих, у вишепартијским условима, у условима либералног или демократског света из уста истакнутих представника другосрбјанске интелигенције, и нарочито оне која је, попут Латинке Перовић посезала за историографским образложењима. Дакле, овде видимо да се сви чиниоци српске интеграције, попут културних и просветних – то се у овој књизи веома прецизно документује, рецимо настојањем да се муслиманима наметне да пишу латиницом да би се одвојили од Срба који пишу ћирилицом – да се читав низ облика интеграција који су у савременом свету саморазумљиви, подводи под ову врсту националног и државног уједињења које се именује на овај начин. То је нешто о чему морамо водити рачуна и о чему књига нашег аутора даје значајне садржаје.

Отуд он на једном месту реферише: „У истрази је свештенику Николи М. Шкорићу истражни судија Чех Антон Петар рекао да ништа није крив али мора бити у затвору јер босанска влада хоће овај покрет да прикаже Европи као дело србијанске владе које се изводи преко српских попова.“ То је начин

мишљења какав је рецимо Крлежа именовано унутар својих мемоарских бележака за *Енциклопедију Југославије*. Ови садржаји показују да се одређена седиментација политике из XIX века одвијала у кристализованим формама комунистичке Југославије. То се никада не може заборавити зато што су то дубоки засади онога што се појављује пред нашим очима последњих деценија: у постјугословенским деценијама нашег времена. Зашто су то дубоки засади? Зато што су се ту кристализовале форме и облици понашања у условима апсолутне неслободе, кад не постоји ни елементарна немогућност да се човек оваквим наметањима успротиви чак ни вербално, а камоли политички и културно организовано. Који су то садржаји?

Тако је, на пример, на мети хабзбуршке политике чињеница да не могу постојати посебни уџбеници у српским школама него се морају уједначити уџбеници и у читанкама историји и географији. Дакле, ти уџбеници се морају уједначити и морају бити потпуно исти какви су унутар државне бошњачке политике Босне и Херцеговине:

по Калајевој идеји. Ту видимо, дакле, да су то све елементи унутар културне политике, појачани мерама државне присиле, као елементи унутар културне политике који одређују структуру националног идентитета. И то је врло битно да разумемо унутар ових података које је наш аутор изнео о бројчаном кретању становништва од половине XIX века.

Епилог можемо препознати у ономе што је казао земаљски поглавар у БиХ Саркотић 1917. године. Он је признао да је аустроугарска окупација имала супротне ефекте од оних које је желела да изазове. То је кључно питање: зашто све ове мере присиле, различитих садржаја, од драстичних, као што су судски процеси, гоњења, затвори, до различитих облика новчаних, привредних и осталих притисака, нису дале позитиван резултат са становишта аустроугарских настојања него је српски национални отпор и покрет у годинама када је био тај притисак снажан, јачао и на крају – заједно са другим светскоисторијским кретањима у која се уклапао – довео до једног резултата који је подразумевао нестанак

Хабзбуршке монархије? А зашто су слични поступци остваривани у периоду од 1945. до 1990. године дали резултате који сва претходна настојања нису могла да дају?

То је велико питање. Да би било расветљено, ваља опазити да су ови поступци у комунистичком раздобљу у неколико фаза били понекад скривено извођени. Другачији исход је условљен околношћу да се, по мом мишљењу, није никада могло до 1918. године уједначити стање јавне свести у Београду и Србији са жељеним и постигнутим стањем опште јавне свести у БиХ. Тек са Југославијом, а нарочито са комунистичком Југославијом, могло се развијати једно схватање у јавној свести које је готово потпуно уједначено када је реч о историјским процесима. Тако је Марко Никезић, тадашњи председник ЦК СКС рекао Србима у БиХ 1971. године – у заједничкој држави Југославији – „ви немате шта да тражите у Београду“. То је, дакле, речено унутар једне политичке идеје. Дакле, тек се унутар југословенске, нарочито комунистичке конструкције, могло догодити да се развијају заједнички програми, да се

одвајају писци, да се одвајају културне установе, да се формира једна парцијална свест унутар регионализма: Калај је далекосежно уочио склоност српског народа ка регионалним испољавањима свести и далекосежно назначио да је то правац кретања опште свести који треба узети у обзир, дакле подстицати свест о регионализму значи разарати свест о интегрализму. То је кључни моменат политике о којој је наш аутор детаљно реферисао. То значи да је поука доста једноставна: ако се не контролише политика Београда и јавна свест Београда, не могу се зауставити демократске и националне тежње српскога народа. Уколико се, пак, политика Београда контролише, те тежње наилазе на огромне препреке. То књига нашег аутора веома прецизно показује.

Отуд следи да кретање српске културне политике ваља да буде у супротном правцу. Као што је Србија, рецимо, у одређеним периодима успевала да уџбеник из којих уче српски ђаци и у Босни и Херцеговини, и Србији, и код Срба преко Саве и Дунава, попут

Српске граматике Стојана Новаковића, буде једини уџбеник за све њих, тако је дакле неопходно да данас, и то ова књига посредно врло снажно показује, радити на свим оним интегралистичким облицима и садржајима од културних и просветних до оних који иду у привредна и финансијска везивања, унутар једног концепта који би омогућавао снажење интегралистичке свести.

Негде пред Први светски рат развила се у Босни и Херцеговини једна полемика младобосанаца са великим чехословачким политичарем Томашом Гариком Масариком. Масарик је био велики, на неки начин, промотер идеје пасивног отпора и „ситног рада“, дакле упорног, дневног мењања амбијента, на први поглед непроменљивог, који у дугим периодима даје резултат. Младобосанци су одговорили ношени темпераментом наше нације и снагом наше историје да је неопходна револуција. После 100 година, Чешка је тамо где је данас, Чеси су тамо где су, Немаца нема у Судетима, а ми се боримо да спасемо Косово и Метохије. Неопходан је, дакле, пасиван отпор и „ситан рад“.